

DE ZANDLOPER

**Uitgave van de
Vereniging Oud Ede
42^e
nummer 1, feb. 2014**

INHOUD	PAG.
<i>Van het Bestuur</i>	1
<i>Burgemeester Oldenhof</i>	2
<i>Omstreden Paasvuur in Lunteren</i>	10
<i>50 jaar geleden</i>	13
<i>Paasvuur, Paasberg, Paasboom</i>	14
<i>Historisch Museum Ede</i>	17
<i>Nieuwe kijk op oude wildwal</i>	18
<i>Benoeming van veldwachters in 1812</i>	27
<i>100 jaar geleden</i>	31
<i>Colofon</i>	32

Van de voorzitter

De Vereniging Oud Ede wordt 90 jaar. Een mooie leeftijd voor een historische vereniging en gepast om ook op onze eigen geschiedenis terug te kijken. De Werkgroep Geschiedenis is bezig aan een jubileumboek.

Onze verjaardag vieren we op woensdag 10 september en dan met veel meer mensen dan de oprichters in 1924 voor mogelijk of zelfs gewenst hadden gehouden. Want, wellicht passend in die tijd, de VOE was bij oprichting een *elitair genootschap*.

De VOE heeft samen met andere organisaties met een brief de gemeenteraad op het hart ge drukt bij de verdere ontwikkeling van de kazerneterreinen vooral te waken tegen tegen het te gemakkelijk hanteren van de sloopmachine. Bezie eerst of het karakteristieke uiterlijk van een gebouw bewaard kan blijven en als dat niet kan, laat de architect dan ontwerpen in de geest van de bouwstijlen van de militaire bouwmeesters van voor de oorlog.

In januari schreef de VOE naar het college van B&W om voor *Het Nieuwe Landgoed* toch vooral een andere naam te bedenken. Binnenkort begint de bouw van het winkelcentrum, woningen en een buurtcentrum. Veel minder groot dan eerder gedacht, maar geen Nieuw Landgoed. Deze werknaam zorgt alleen voor verwarring met het landgoed Huis Kernhem. Vanuit de atlas met oude namen stellen wij de naam *Pollenkamp* voor. Naar verwachting verschijnt in april een boekje over de Edese familie *De Nooij*.

Tijdens de jaarvergadering houdt Ed van Seeters van het Platform Militaire Historie een lezing.

Van de penningmeester hebt u de jaarlijkse brief voor de contributiebetaling ontvangen. Daarin ook de vraag naar uw email-adres van nu, want het accuraat houden van ons bestand gaat niet vanzelf. Dank voor de ontvangen correcties op oude adressen. En natuurlijk, zonder e-mail ontvangt u gewoon onze uitnodigingen per post. Maar per e-mail uitnodigen drukt de kosten en geeft de kans om nog een herinnering te sturen.

Simon van de Pol

BURGEMEESTER H.M. OLDENHOF (1952-62)

Piet Griffioen

Van Apeldoorn tot Ede

Herman Martinus Oldenhof (van 1952 tot 1962 burgemeester van Ede) werd op 17 september 1899 te Apeldoorn geboren en doorliep in zijn geboorteplaats de HBS. Daarna behaalde hij nog enkele akten, die van belang waren voor het werk op een gemeentesecretarie. Van 1917 tot 1920 werkte hij op de gemeentesecretarie van Apeldoorn en van 1920 tot 1929 op diverse afdelingen van de gemeentesecretarie in Hilversum. Hierdoor verwierf hij zich een grondige kennis van het gemeentelijk bestuursapparaat. In 1925 trouwde hij met Aleida Hermina Alberdina den Hartog, dochter van de in die tijd bekende gereformeerde theoloog Arie den Hartog. Het echtpaar kreeg vier kinderen.

Van 1929 tot 1936 was Oldenhof burgemeester van de gemeenten Lopik, Jaarsveld en Willige Langerak, vervolgens van 1936 tot 1942 en van 1945 tot 1952 van Kampen. In 1942 werd hij door de bezetter uit zijn ambt gezet en opgevolgd door een NSB-er. Na de oorlog werd hij in zijn ambt hersteld. Onder zijn leiding werd Kampen

een industrieplaats van betekenis en bovendien realiseerde hij een groots uitbreidingsplan voor het in die tijd vergeten Hanzestadje.

In 1952 vertrok hij naar de gemeente Ede, waar hij tot 1962 burgemeester zou zijn.

Hoe het begon

Oldenhof werd op 15 januari 1952 benoemd tot burgemeester van de gemeente

Installatie van de heer H.M. Oldenhof tot burgemeester van de gemeente Ede in gebouw 'Rehoboth', Driehoek 11 in Ede. Zijn bezoek aan Lunteren en de officiële receptie in de 'Hof van Gelderland' te Ede waren op zaterdag 2 februari 1952. De burgemeester spreekt. Foto Gem. Archief Ede, GA 19550

Ede en op 2 februari door locoburgemeester Marten Wiegeraad in zijn ambt geïnstalleerd. De feestelijke gebeurtenis vond plaats in het gebouw *Rehoboth* aan de Driehoek 17, want het toenmalige gemeentehuis was te klein was voor de plechtigheid. Bij zijn installatie kreeg Oldenhof de

ambtsketen omgehangen. Ede bezat sinds ongeveer 1860 een ambtsketen, een soort horlogeketting met daaraan een penning. Burgemeester Oldenhof was de laatste die deze ambtsketen gebruikte; het ding bevindt zich nu in het Historisch Museum Ede. De familie Oldenhof woonde aanvankelijk aan de Stationsweg, op nummer 37. In 1953 kocht de gemeente Ede een ambtswoning

voor de burgemeestersfamilie aan de Oude Arnhemseweg 19.

Toen Oldenhof tot burgemeester van Ede werd benoemd, stond hij voor een bijzonder zware taak: hij moest de populaire burgemeester Boot opvolgen. Daar kwam nog bij dat een grote groep van de Edese bevolking er vast op had gerekend dat Ede na Boot, die lid was van de Antirevolutionaire partij (ARP) een burgemeester van christelijk-historische huize zou krijgen: de CHU was immers de grootste partij in Ede. De CHU was dan ook zwaar teleurgesteld dat er weer een antirevolutionaire magistraat werd benoemd en ook nog afkomstig uit Kampen, het Mekka van de gereformeerden.

Oldenhof ging echter rustig zijn eigen gang en deed wat zijn hand vond om te doen als een stuwend en werkrachtig bestuurder met een open menselijke instelling.

2 februari 1952: installatie van de heer H.M. Oldenhof tot burgemeester van gemeente Ede: Mevrouw Oldenhof wordt verwelkomd door de heer S.B.J. Denijs, archivaris van de gemeente Ede, in hotel "Hof van Gelderland" te Ede. Foto Gem. Archief Ede, GA19829

Daarbij maakte zijn optreden naar buiten door zijn gevoel voor humor een bijzonder gunstige indruk. Het was altijd een vreugde zijn korte, met humor gekruide, officiële redevoeringen te beluisteren. Ook had burgemeester zakelijk inzicht. Hij leidde met succes de onderhandelingen over de aankoop door de gemeente van de Roekelse bossen en van het landgoed De Bevermeer.

Oldenhof had het ook naar zijn zin in Ede. Zijn dochter, mevrouw J. Meerdink-Oldenhof schreef mij hierover: *Ik denk dat hij het prima naar zijn zin had in Ede. Wel weet ik dat hij in ieder geval één vijand had, die als hij hem tegenkwam een gebaar maakte alsof hij hem de keel door wilde snijden. Daar maakte hij zelfs grapjes over. Hij was ook trouwambtenaar en heeft ons en het*

huzwelijk van mijn vriendin voltrokken, wat dierbare foto's heeft opgeleverd.'

De groei van Ede

Boot was burgemeester van Ede van 1946 tot 1951 en had zich in die tijd bijzonder populair gemaakt. Hij had dan ook mee. Hij was hoogst bekwaam en daarnaast bijzonder joviaal en plooibaar. Zijn ambtsperiode stond vooral in het teken van de woningnood na de Tweede Wereldoorlog en de wederopbouw. In 1950 telde de gemeente Ede 45.896 inwoners, dit aantal nam vlot toe tot 47.656 inwoners in 1952 (het jaar toen Oldenhof burgemeester werd) en 52.740 in 1955. Ede bleek een aantrekkelijke woongemeente, en daarnaast lag het geboortecijfer in deze gemeente hoog. Deze groei zette onder Oldenhof verder door; in 1962 woonden er al 60.162 mensen.

De oppervlakte van de gemeente bleef in de periode 1948-1986 nagenoeg onveranderd. Op 1 januari 1948 bedroeg de totale oppervlakte 32.447 ha. Op 1 januari 1967 was het nog maar 31.983 ha, onder andere als gevolg van grenswijzigingen met de gemeente Veenendaal. Op 1 januari 1960 werd Gelders Veenendaal met zijn 4.254 inwoners toegevoegd aan Stichts Veenendaal, dat tot de provincie Utrecht behoorde. Ondanks deze adering vroeg de voortdurende groei aan inwoners voor een ambitieus woningbouwprogramma. In 1952 wa-

ren er 10.085 woningen, in 1962 was dit aantal gegroeid tot 14.071. Onder Oldenhofs bewind werden onder meer de eerste plannen gemaakt voor de bouw van het Streekziekenhuis te Bennekom en werd aanleg van de rijksweg A 12 afgerond. Ook werden de eerste grondaankopen verricht met het oog op de uitbreiding van het dorp Ede naar het Westen.

Werk aan de winkel

Bij zijn aantreden was er een waslijst met punten die direct de aandacht van de nieuwe burgemeester opeisten. Zo beschikte de gemeente niet over een raadzaal. Het gemeentebestuur vergaderde doorgaans in de Hof van Gelderland. Het gemeentehuis en het bureau van gemeentewerken waren veel te klein. Beide waren gehuisvest in de Villa Sterrenberg.

Verder was er een enorm tekort aan lokalen en/of gebouwen voor het lager en ULO-onderwijs, gymnastieklokalen ontbraken vrijwel geheel. In sommige delen van Ede bestond de straatverlichting nog uit oude gaslantaarns. In de buitengebieden ontbrak soms elektriciteit en/of waterleiding compleet. En Ede had geen doelmatige brandweerkazerne.

In de tien jaar dat Oldenhofburgemeester was, veranderde er veel in de gemeente. Er werden veel nieuwe scholen gebouwd: de landbouwhuishoudschool, de hogere landbouwschool, de kweekschool voor onderwijzers, de machinistenschool voor de wegenbouw (SOMA) en het christelijk streeklyceum.

In Ede, Harskamp en Ederveen werden rioolwaterzuiveringsinstallaties aangelegd en er werden plannen gemaakt voor soortgelijke installaties in Bennekom, Lunteren en Otterlo. Verder kreeg de hele gemeente elektrische straatverlichting, werd de vuilnisophaaldienst een gemeentelijke dienst en werden er maar liefst zeven sportvelden met kleedaccommodaties aangelegd.

Burgemeester H.M. Oldenhof houdt zijn openingstoespraak bij de opening van de tentoonstelling 'De weg van de wol', georganiseerd door het Internationaal Wol Secretariaat. Deze tentoonstelling werd van 25 september tot en met 8 oktober 1954 gehouden in het hotel Hof van Gelderland te Ede. (25-9-1954) Foto Gem. Archief Ede, GA10455

Het Bronnenboek

In 1953 verscheen het zogenaamde *Bronnenboek*, opgesteld in opdracht van de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Een lijvig boekwerk, gebaseerd op diverse sociale rapporten over de verhouding tussen de jeugd en de samenleving in Nederland. Naast de grote steden werd ook een aantal plattelandsgemeenten waar industrie was gevestigd behandeld, waaronder Ede.

Ede kwam er niet al te best af. In tegendeel. Volgens de samenstellers mankeerde er nog wel het een en ander aan onze gemeente.

Nemen we bijvoorbeeld het lager onderwijs in Ede: *'Het peil op de scholen is te laag. Men leert alleen het hoog nodige en er is bovendien veel schoolverzuim. Een aantal kinderen wordt regelmatig thuis gehouden om in de landbouw te werken. Vooral tijdens de bosbessencampagne zijn de scholen voor tweederde leeg. Wat de ULO-scholen betreft: deze jeugd onttrekt zich maar al te vaak aan het maken van huiswerk met alle gevolgen van dien. Ook voelen ze zich veelal geïsoleerd, daar veel ouders hun kinderen niet begrijpen.'*

Nog erger was het gesteld met de leerlingen van HBS en gymnasium: *'De jongelui tonen een ontstellend gebrek aan behulpzaamheid en medewerking, terwijl spijbelen speciaal bij de minder interessante vakken regelmatig voorkomt.'* Daar konden we het voorlopig mee doen, maar wethouder van onderwijs O. C. van Hemessen ontzenuwde de gegevens: *'In de eerste plaats is ons door de schrijvers geen enkele in of toelichting gevraagd, maar ik kan verzekeren, dat het onderwijs in onze gemeente zeker niet minder van kwaliteit is dan elders.'*

Wat overigens dat bosbessen plukken betrof, liepen de heren volgens de wethouder zeker dertig of veertig jaar achter. Ook het hoofd van de Christelijke ULO aan de Beukenlaan in Ede, G. Jansen, gaf desgevraagd zijn mening: *'Klinkklare onzin wat ik met een simpel voorbeeld kan bewijzen. Uit mijn school slaagden dit jaar 67 van de 71 eindexamenkandidaten, een verhouding, die ver boven het landelijk gemiddelde uitsteekt.'*

Naast het onderwijs kreeg in het *Bronnenboek* ook het geestelijk leven van Ede de nodige kritiek. Zo valt in de conclusie te lezen: *'Al beheerst de kerkelijke traditie nog wel een deel van de jeugd, de inhoud van de prediking zegt hen weinig en is uit de tijd. De kerkenraden bestaan uit behoudende boeren, die van geen enkele vernieuwing willen weten.'* Dat was natuurlijk tegen het zere been van een aantal plaatselijke predikanten. Namens hen verklaarde dominee Fokkema: *'Dit is volkomen uit de lucht gegrepen. Men gaat totaal voorbij aan het feit, dat onze gemeente vele kerken kent van verschillende richtingen, die elk op*

hun eigen wijze het Evangelie brengen, zodat een ieder kan gaan, waar hij zich thuis voelt. De samenstellers hadden de moeite moeten nemen eerst eens naar Ede te komen teneinde zich beter te kunnen oriënteren.'

Het bewuste boekwerk kwam tijdens de gemeenteraadsvergadering van 26 november 1953 ter sprake. Bij de rondvraag stelde het liberale raadslid Hoolboom voor met klem te protesteren tegen de uitgave: *'Het is allemaal gezwam in de ruimte en zonde van het geld, dat een dergelijke idioterie heeft gekost.'* Een daverend applaus onderstreepte dat zijn opmerking gedeeld werd door alle raadsleden en burgemeester Oldenhof beloofde de zaak op te nemen met de verantwoordelijke minister. Het verloop daarvan is ons onbekend en evenmin of het *Bronnenboek* landelijk gezien nog een rol van betekenis heeft gespeeld, maar in Ede zeer zeker niet.

Het paasvuur in Lunteren

De aanvraag bij B&W in het voorjaar van 1959 om toestemming om ook in dat jaar weer een paasvuur te ontsteken, wat tot dan toe niet meer dan een formaliteit was, werd ditmaal op 11 maart 1959, zonder nadere uitleg, door het college afgewezen. De consternatie in Lunteren was groot, de klap kwam hard aan. Nooit waren er moeilijkheden met het gemeentebestuur geweest; integendeel, elk jaar was het paasvuur in goede orde en zonder enige wanklank verlopen, en dan nu deze onbegrijpelijke negatieve beslissing!

Al gauw werd bekend dat bij B&W een schrijver was binnengekomen, afkomstig van de Hervormde en de Gereformeerde predikant uit Lunteren, waarin werd verzocht de gevraagde toestemming niet te verlenen. Volgens beide heren was een dergelijk feest van heidense oorsprong, strijdig met de betekenis van het Paasfeest. Bovendien zouden zich in het verleden wel eens excessen hebben voorgedaan die men beter kon vermijden. Volgens het adres bestond

geen bezwaar een dergelijk vreugdevuur op een nationale feestdag te organiseren.

Tijdens de gemeenteraadsvergadering van woensdag 18 maart 1959 kwam de zaak ter sprake. Burgemeester Oldenhof verklaarde persoonlijk geen bezwaar te hebben tegen het paasvuur, maar in het onderhevige geval lagen de kaarten toch anders. Door wel toestemming te verlenen zou het college in botsing komen met de Lunterse kerken, een situatie die allerm minst bevorderlijk was voor rust en orde in onze gemeente.

De Gereformeerde kerkenraad trok, op grond van gehouden besprekingen, haar bezwaren in. Het Hervormde college hield evenwel voet bij stuk, al werd wel duidelijk dat een groot deel van zijn kerk-gangers daar niet achter stond.

De burgemeester zag, waarschijnlijk tot zijn eigen opluchting, daarin aanleiding op zijn besluit terug te komen. Het feest kon toch door-gaan.

(Zie ook het artikel *Het omstreden Paasvuur in Lunteren elders in dit nummer.*)

Oprichting openbare bibliotheek

Na een lange aanloopfase begonnen uiteindelijk in 1950, op initiatief van mevrouw A. Schep van de Utrechtse Bibliotheek, gesprekken over samenwerking tussen de verschillende bibliotheken in de gemeente. Er werd een comité opgericht, wat tenslotte in 1953 resulteerde in de oprichting van de *Stichting Openbare Leeszaal en Bibliotheek op Federatieve grondslag*, een samenwerkingsverband tussen het christelijke *Patrimonium* en de op algemene grondslag berustende bibliotheek *Het Nut*. De Openbare Leeszaal Bennekom trad niet toe tot deze stichting en ook de pastoor wees deelname van de RK-biblio-

theek af. In december 1953 opende burgemeester Oldenhof de *Openbare Leeszaal en Bibliotheek*, die was gevestigd in de benedenverdieping van villa *Beukbergen* aan de Stationsweg 3 in Ede. Om in aanmerking te komen voor (rijks)subsidie was gediplomeerd personeel vereist. Als eerste directrice van de Edese bibliotheek werd mevrouw T.M. van Heulen aangesteld.

Openbare lagere school in Ede-West

In het najaar van 1959 nam het gemeentebestuur van Ede een besluit: *'Er kan een openbare lagere school gesticht worden in de wijk Ede-West.'* In mei 1960 werd de heer G. Gijsberts uit Deventer benoemd tot toekomstig schoolleider van de *Kernhemschool*. Aangezien de nieuwe school nog niet afgebouwd was, startte het onderwijs in augustus 1960 in twee lokalen van de - inmiddels opgeheven - Graaf Bentickschool en in twee noodlokalen. Door tegenwerking van tegenstanders van openbaar onderwijs kon pas op 14 december 1960 het schoolgebouw officieel door burgemeester Oldenhof worden geopend: zes lokalen, een personeelskamertje en twee trappenhuisen. De school groeide in enkele jaren uit tot een volwaardige zesklassige lagere school.

Muziekkoepeel

In 1953 werd een nieuwe muziekkoepeel bij *Musica* gebouwd op de Markt. De oude, houten tent werd afgebroken en op deze plaats kwam een stenen koepel, die geheel met eigen krachten werd gebouwd (er waren nogal wat bouwvakkers onder de korpsleden van De Harmonie!). Helaas zijn later zowel *Musica* als de koepel, resultaat van grote verenigingsliefde, opgeofferd voor de bouw van het nieuwe winkelcentrum *Hof van Gelderland* (inmiddels ook al weer gesloopt). De Harmonie verhuisde noodgedwongen 'voorlopig' naar het gebouw van de Christelijk Gereformeerde Kerk aan de Bergstraat, een situatie die acht jaar zou duren. Uiteindelijk kon er in 1983, weer

met veel zelfwerkzaamheid, een mooie, ruime oefenruimte worden gecreëerd aan het Kuiperplein.

De Doesburgermolen

Na een storm in het voorjaar van 1949 was één van de wiken van de Doesburgermolen afgebroken.

Er werd een comité opgericht tot herstel van de molen waarin notaris Westhoff uit Lunteren (als voorzitter) en de leden Jac. Gazenbeek uit Lunteren, ir. M.M. van Hofen uit Bennekom, H. Hoolboom uit De Klomp en H. Wigman uit Ede zitting hadden.

Opening Bolbloemententoonstelling in Bennekom aan de Bosweg. Links wethouder Welgraven, in het midden burgemeester Oldenhof (26/4/1962) Foto Gem. Archief Ede

Tijdens de raadsvergadering van 23 mei 1950 besloot de gemeente Ede de molen te kopen voor 1.700 gulden.

Door omstandigheden duurde het geruime tijd, voordat de restauratiewerkzaamheden konden beginnen.

Op 31 mei 1952 stelde burgemeester Oldenhof de molen weer in bedrijf.

Nevenfuncties

Burgemeester Oldenhof beschikte over een benijdenswaardige werkkraacht. Daardoor was het hem mogelijk naast zijn burgemeestersambt en zijn lidmaatschap van Provinciale Staten nog tal van andere politieke en maatschappelijke functies te aanvaarden. Het waren zonder uitzondering functies, die geen enkel persoonlijk voordeel opleverden, en dat was ook typerend voor zijn persoon. Zo was hij al sinds 1939 bestuurslid en later voorzitter van de Vereniging tot Opvoeding en Verpleging van Geesteszwakke Kinderen.

Ook maakte hij deel uit van het college van directeuren van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Hij was hoofdbestuurslid van de ANWB, vicevoorzitter van de Politie-school voor Midden- en Oost-Nederland, bestuurslid van het nationale park De Hoge Veluwe en van de Christelijke Hogere Landbouwschool, adviseur van het Protestants Christelijk Streekziekenhuis te Bennekom, lid van de Culturele Raad

voor Gelderland, bestuurslid van het Economisch Technologisch Instituut (ETI) te Arnhem en voorzitter van de Gelderse Wildschadecommissie.

Ook was hij voorzitter van het Centraal Verbond van Antirevolutionaire Provincie- en gemeentebestuurders in Nederland en lid van het Centraal Comité (het hoofdbestuur) van de Antirevolutionaire Partij (ARP)

En dit is nog maar een greep uit de meer dan 25 functies, die de burgemeester in zijn vrije tijd vervulde.

De dochter van de burgemeester, mevrouw J. Meerdink-Oldenhof schreef mij hierover:

‘Toen wij naar Ede verhuisden was ik dertien jaar en na de middelbare school ben ik naar Rotterdam gegaan om te studeren. Wel kwam ik natuurlijk geregeld thuis. Het klopt inderdaad dat hij altijd aan het werk was. Hij leek echt op de man die op zondag het vlees snijdt, al deed hij dat zelfs niet omdat hij één kromme hand had en in de geopereerde rechterhand een, wat onze kinderen een knikkergaatje noemden, had. Wat ik me herinner is dat hij een opgeruimd, positief en humorvol mens was, die heel goed kon relativeren. Vandaar dat hij het volhield met al zijn activiteiten.’

De Scheerdersmaaltijd in de schaapskooi op de Zuid-Ginkel. Aardappelen met zoute vis, rijst met bruine suiker en bier of brandewijn. Wethouder G.W. Bos en en oud-burgemeester H.M. Oldenhof (respectievelijk de 1e en 3e van links).(ca. 1962) Foto Gem. Archief Ede, GA10071

Nog enkele nevenfuncties

In 1953 nam de buurt Ede-Veldhuizen het initiatief om een kleine commissie te laten onderzoeken of het (weer) begrazen van de heide tot verbetering van die heide zou lei-

den. Vooral commissielid en geërfde Derk Pereboom ging voortvarend aan de slag en er werd, met instemming van de buurt, een stichting opgericht. De *Stichting Edese Schaapskudde* had als doelstellingen: het in stand houden van het oude schapenras, het beheren van de heideterreinen, het in stand houden van cultuurhistorische waarden en het vervullen van een recreatieve functie. Burgemeester Oldenhof werd tot voorzitter gekozen. De buurt schonk een kluutschop, een bel voor de hamel en de eerste vijf schapen met een ram. Met hulp van overheidssubsidies, een schenking van de buurt en een adoptieplan voor particulieren werd in korte tijd voldoende geld binnengehaald.

Mevrouw J. Meerdink-Oldenhof schreef mij hierover:

‘Toen de schaapskudde begon, konden de inwoners een schaap adopteren en hij deed dat natuurlijk.

Hij wilde het "vlokje" noemen, naar een jurkje met een angora randje dat ik als peuter droeg.

Maar omdat hij aan mij dacht gaf hij het mijn naam: Jos. Zo ging het dus door het leven en werd ik ermee geplaagd.’

Vereniging Oud Ede

In 1952 werd burgemeester Oldenhof voorzitter van de *Vereniging Oud Ede*, een functie die hij 21 jaar zou bekleden. Voor

het eerst werd er nu ook een penningmeester benoemd, een taak die de secretaris tot dan toe voor zijn rekening had genomen. Nog belangrijker was dat de besloten club werd opgeheven en het lidmaatschap vanaf

dat moment voor een ieder open stond. Dit resulteerde in 1953 al in een forse groei tot 130 leden. Dit aantal zou in de loop der jaren uitgroeien tot ruim 700.

Gedeputeerde Staten

8 juni 1962: burgemeester Oldenhof vertrekt na zijn benoeming tot lid van Gedeputeerde Staten van Gelderland. Als lid van het college van GS kreeg hij in de eerste plaats het beheer over de portefeuille 'wegen en verkeer', daarnaast ook het toezicht op de gemeentebesturen en het personeelsbeleid. Hieruit kan worden afgeleid worden

de daarbij behorende voorzieningen, zoals uit het voorafgaande blijkt.

De Edese Courant schreef 22 juni 1963:

'De burgemeester was een stuwend en doelbewust bestuurder met een benijdenswaardige werkkraft. Hij kreeg van de Edese bevolking net zo veel waardering als zijn populaire voorganger, burgemeester Boot.'

*Afscheid van burgemeester Oldenhof. Op-
tocht in de Bergstraat febr. 1962. Foto Ge-
meente Archief Ede GA21205*

Bronnen

dat de kwaliteiten van Oldenhof ook op provinciaal niveau hoog werden aangeslagen.

De familie Oldenhof bleef in Ede wonen, maar moest de ambtswoning verlaten en vestigde zich in de toen pas aangelegde Componistenbuurt: Sweelincklaan 17.

Oud burgemeester Oldenhof overleed op donderdag 11 april 1985 in het verzorgingshuis De Klinkenberg, waar hij de laatste jaren van zijn leven verbleef.

Epiloog

Tijdens de ambtsperiode van burgemeester Oldenhof (1952-62) groeide Ede uit van een dorp tot een middelgrote gemeente met

Archiefstukken

- 011: STA/20443 Class nr. 2.08 18 januari 1952 t/m 3 mei 1985 : Personeelsaangelegenheden
- STA/16717 Class nr. 207-531 Burgemeesters 1 februari 1958

Uit de kennisbank van de Gemeente Ede

- Muziekvereniging De Harmonie
- Ambtsketen
- Doesburgermolen

- Schaapskudden
- Schouten, maires en burgemeesters van Ede
- Openbare Bibliotheek

-Bronnenboek van het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Staatsdrukkerij- en Uitgeverij 1953.

-De lettertuin (schoolgeschiedenis) site van de voormalige openbare school : Kernhemschool

-Jaartallen met feiten uit de historie van Ede: — Archief Vereniging Oud Ede.

-Site van Nostalgisch Ede/ Ede West: Artikel over het omstreden paasvuur door dhr. H.J. Nijenhuis.

HET OMSTREDEN PAASVUUR IN LUNTEREN

Piet Griffioen

Reeds in het verre verleden werden, waarschijnlijk als overblijfsel van de Germaanse tijd, ook in onze gemeente op de avond van Tweede Paasdag vreugdevuren ontstoken. In Ede was daarvoor de *Paasberg* de aangevozen plaats, centraal gelegen en bovendien was daar volop brandbaar materiaal voor handen in de vorm van eiken en berken.

(Zie ook het artikel *Paasvuur, Paasberg, Paasboom* elders in dit nummer.)

Men ging echter bij het vellen nogal ondeskundig te werk zodat de buurt Ede-Veldhuizen in 1797 besloot voortaan het ontsteken van een paasvuur te verbieden. Toch werd deze traditie jaar in jaar uit gehandhaafd en in dit verband zou later het Lunterse paasvuur meer dan lokale bekendheid krijgen.

Oorspronkelijk was het in Lunteren een aangelegenheid voor de jeugd, die, al weken voor Pasen er met een bij de smid geleende handkar op uit trok om brandstof te verzamelen. Onder het opdreunen van het rijmpje *'Hout en turf zijn niet duur, geef ons wat voor het paasvuur'* trokken de kinderen door het dorp om het houtafval op te halen en naar een verzamelplaats te brengen. Daarna werd hun werk door oudere jongens overgenomen. Zij formeerden de brandstapel en hielden de zaak in de gaten. Dat was nodig want er liepen altijd wel raddraaiers rond die het vuur voortijdig

wilden aansteken maar wel respect hadden voor een stel stevige knuisten.

In de jaren twintig van de vorige eeuw groeide het Lunterse paasvuur uit tot een belangrijk plaatselijke gebeurtenis, georganiseerd door de besturen van VVV, middenstands- en Oranjevereniging. Mede door

De egalisering in 1957 van het terrein achter de molen aan de Dorpsstraat te Lunteren, begrensd door de Dorpsstraat, Mielweg en Molenparkweg, tot industrieterrein. Op dit terrein werd vroeger het traditionele paasvuur ontstoken. Foto Gem. Achief Ede, GA16516

de medewerking van het muziekkorps *Kunst na Arbeid* werd de avond van Tweede Paasdag al gauw een happening die duizenden toeschouwers tot uit de wijde omgeving trok. Het waren niet langer alleen kinderen maar ondertussen ook tal van volwassenen die dagenlang in de weer waren om brandbaar materiaal bij de bevolking - veelal speciaal voor dit doel bewaard - op te halen en naar een open terrein achter de molen te transporteren. De aanvoer werd daar door deskundige bouwers opgestapeld rondom

een in de grond gegraven dode dennenboom, op een zodanige wijze dat de wind er vrij doorheen kon spelen. Een vereiste om van een goed vuur verzekerd te zijn.

Protest van kerkelijke zijde

Tijdens dit paasvuur werd later op de avond vaak stevig gedronken., Dit leidde vaak tot vechtpartijen en soms ook tot grove onzedelijkheid. Verzet van predikanten ertegen hielp niet of weinig. De oude volksgewoonte was taai. Vooral de vroegere predikant Ds. Van Schuppen had er 24 jaar tegen gewaarschuwd, niet alleen omdat het feest het karakter van *'een algemeen erkende christelijke feestdag'* aantastte, maar ook omdat rondom dit feest 'ontstellende dingen' plaatsvonden, waar de kerk in haar pastoraat tegen opliep. *'Een groots vuur wat heel Lunteren en zijn omgeving op de been bracht en waar men in een stemming komt, die niets te maken heeft met de betekenis van Pasen'*, schreef iemand. . Nog erger werd het toen na 1950 de plaatselijke VVV reclameging maken voor het Paasvuur, zodat op Paasmaandag vreemdelingen van heinde en ver kwamen kijken.

Kink in de kabel

Ook na 1950 ging men in Lunteren op dezelfde voet door, tot er in het voorjaar van 1959 een kink in de kabel kwam. De aanvraag bij B&W om toestemming om ook in dat jaar weer een paasvuur te ontsteken, wat tot dan toe niet meer dan een formaliteit was, werd ditmaal op 11 maart 1959, zonder nadere uitleg, afgewezen. De consternatie in Lunteren was groot. Nooit waren er moeilijkheden met het gemeentebestuur geweest; integendeel, elk jaar was het paasvuur in goede orde en zonder enige wanklank verlopen, en dan nu deze onbegrijpelijke, negatieve beslissing!

Al gauw werd bekend dat bij B&W een schrijven was binnengekomen van de Hervormde en de Gereformeerde predikanten uit Lunteren, waarin werd verzocht de gevraagde toestemming niet te verlenen. Vol-

gens de predikanten was een dergelijk feest van heidense oorsprong, strijdig met de betekenis van het Paasfeest. Bovendien hadden zich in het verleden wel eens excessen (zoals openbare dronkenschap) voorgedaan die men beter kon vermijden. Volgens het adres bestond geen bezwaar een dergelijk vreugdevuur op een nationale feestdag te organiseren.

In Lunteren gaf men zich niet zonder slag of stoot gewonnen. Op dinsdag 17 maart belegden de organisatoren een vergadering in hotel *De Veluwe* om te trachten alsnog een oplossing te vinden. Een van de ondertekenaars van de brief, de gereformeerde predikant J. Ozinga, woonde een gedeelte van deze bijeenkomst bij. Hij verklaarde dat het initiatief voor het bewuste schrijven van beide kerkenraden was uitgegaan, zij het dat hij het als voorzitter wel mede had ondertekend.

De voorzitter van de vergadering nam deze verklaring voor kennisgeving aan, maar vroeg zich wel af waarom die kerkenraden niet allereerst contact met de organisatoren hadden opgenomen om hun bezwaren kenbaar te maken. Ook de houding van de burgemeester Oldenhof kon hij allerminst begrijpen: nog slechts enkele jaren geleden had de burgervader het vuur nog persoonlijk aangestoken!

De suggestie het paasvuur te verplaatsen naar een andere feestdag werd resoluut van de hand gewezen. Op dergelijke dagen was overal wel wat te beleven en zouden de mensen niet massaal naar Lunteren komen. Er werd besloten uit de vergadering drie personen aan te wijzen die op korte termijn de kwestie de predikanten nog eens uitvoerig zouden doornemen.

Ook de VVV kwam tegen het verbod op: men zou waken tegen uitspattingen en men had het entreegeld nodig voor het Koninginnefeest.

Reacties in de pers

In de plaatselijke pers nam de journalist W. Welgraven het voor dit feest op en plaatste de brief, die als een aangelegenheid van de predikanten werd aangemerkt, in een kwaad daglicht, waarbij vooral de Hervormde Ds. Lam het moest ontgelden. Het plaatselijk dagblad nam wel stukken op van voorstanders van het paasvuur, niet van tegenstanders. In de plaatselijke bladen verschenen ingezonden stukken die aan duidelijkheid niets te wensen overlieten. Dat een paasvuur in strijd zou zijn met Pasen weerlegt ene H. E. als volgt: *'Deze opvatting is blijkbaar een ontdekking van de laatste maanden, immers reeds tientallen jaren wordt het paasvuur in Lunteren ontstoken, zonder dat ooit door de kerken is geprotesteerd.'* Van eventuele uitpattingen die werden gesuggereerd, was volgens hem totaal niets bekend en deze waren er blijkbaar alleen aan toegevoegd om het verbod aannemelijker te maken. De gehele pers van Nederland ging er zich mee bezighouden en goot *'de fiolen van goedmoedige spot en meewarigheid'* uit over *'de herdertjes van Lunteren'*.

De Hervormde Ds. G. Boer schreef toen in de (hervormde) *Kerkbode* van 18 april 1959 dat voor journalisten *'de binding aan het bloed van een deel van de bevolking sterker bleek dan de binding aan het bloed Christus, waardoor wij allen van het eeuwige vuur zullen worden gered'*. Hij werkte dat in een volgende editie van de *Kerkbode* nader uit. Daarbij kwam hij op voor het recht (de plicht ook) van het spreken der kerk tot de overheid. *'Wanneer de verkondiging van het Evangelie binnen de muren van het kerkgebouw wordt opgesloten en het recht der kerk: haar woord tot allen te spreken, onder andere tot de Overheid in bepaalde situaties, bestreden wordt, is dit goed liberaal (wat heeft de kerk met de gewone dingen van het leven te doen) en misschien ook wel socialistisch, maar allerm minst bijbels. Immers, Christus wil een gestalte aannemen niet alleen in de harten der gelovigen, ook in de samenlevingsverbanden. (...) Rondom dit Paasvuur gaat het ten diepste om het recht van dit spreken der kerk.'* Ach-

ter de brief van de kerkenraad ligt *'deernis en bewogenheid met de mensen, die er voor een deel (ik denk aan de jeugd) beschadigd worden en voor een deel zich vergapen aan iets, dat hen zo leeg laat en de gedachten aan de opgestane Christus - voor zover zij die ronddragen - verder uitwist'*. De religie van de Heere Jezus is toch *'een publieke aangelegenheid'*. *Bij de plaatselijke pers luistert men echter liever naar de vox populi (de stem des volks) dan naar de vox Dei (de stem van God).'*

Een later gesprek tussen de journalist Welgraven, die 'beter kan weten', en de Hervormde pastores loci Boer en Lam ruimt uiteindelijk toch misverstanden uit de weg, waarmee de zaak wordt afgesloten.

Maar Boer en Lam achtten het een eer dat men in de pers Lunteren zoveel aandacht waard had gekeurd; teken ervan dat er in Lunteren *'krachten aan het werk zijn, die niet door wereldse maatstaven van succes konden worden beoordeeld'*.

Gemeenteraad

Tijdens de gemeenteraadsvergadering van woensdag 18 maart werd over de zaak gesproken, zij het niet als agendapunt, maar naar aanleiding van gestelde vragen. Burgemeester Oldenhof verklaarde persoonlijk geen enkel bezwaar te hebben tegen het paasvuur, maar in het onderhevige geval lagen de kaarten enigszins anders.

Door wel toestemming te verlenen zou het college in botsing komen met de Lunterse kerken, een situatie die allerm minst bevorderlijk was voor rust en orde in onze gemeente. Het raadslid VVD-raadslid G.W. Bos was het met deze opvatting en de inhoud van het gewraakte advies niet eens. Hij was van mening dat het college, zonder enig overleg met de betrokkenen, een overhaaste beslissing had genomen.

Tweede Paasdag stond zijns inziens in geen enkel verband met de werkelijke betekenis van het opstandingsgebeuren. Men moest een paasvuur zien als een folkloristisch eve-

nement, zoals bijvoorbeeld ook de haantjespik-optochten, en dankbaar zijn dat deze gebruiken nog in ere werden gehouden.

Nog feller toonde zich het PvdA-raadslid mevrouw Van de Linden. Zij vond het absurd dat predikanten hun wil aan een hele dorpsgemeenschap konden opleggen. Men moest met dergelijke gevallen terdege oppassen: wie weet waar de heren een volgende maal mee kwamen aanzetten, alleen om hun principes door te drijven. Nadat als tegenhanger de CHU-er De Koning zijn instemming met het beleid van B&W had betuigd, werd de discussie gesloten.

Wat daarna gebeurde

Maar daarmee was het rumoer nog niet verstomd: Lunteranen gaven zich nu eenmaal niet zo gauw gewonnen. Allemaal goed bedoeld, maar het zette voorlopig weinig zoden aan de dijk. Meer succes bracht het gesprek tussen de drie plaatselijke vertegenwoordigers van Lunteren en de predikanten. In een bijkans twee uur durende discussie, die in goede harmonie zonder een onvertogen woord verliep, werden de verschillende standpunten uitvoerig uiteen gezet. Na afloop vertrokken de voorgangers met de belofte de kwestie opnieuw met hun kerkenraden te zullen bespreken.

Zij hielden woord en dat leverde al direct voor vijftig procent gunstig resultaat op. De Gereformeerde kerkenraad trok, op grond van de gehouden besprekingen, haar bezwaren in. Het Hervormde college hield evenwel voet bij stuk.

De burgemeester werd van deze gang van zaken op de hoogte gebracht en zag, waarschijnlijk tot zijn eigen opluchting, daarin aanleiding om op zijn besluit terug te komen. Hij verleende alsnog de gevraagde

toestemming, tot grote tevredenheid in Lunteren. Het feest kon toch doorgaan. Ijlings werd de aanvoer van brandbaar materiaal die door de rumoerige dagen had gestagneerd, hervat. Er werd met zoveel enthousiasme gewerkt dat de hoogste stapel verrees die ooit was gebouwd, bijkans tien meter. Het was in 1959 een zeer vroege Pasen en dan ook nog vrij fris, toen op maandagavond 30 maart de brand aan werd gestoken. Helaas was er de laatste dagen vrij veel regen gevallen zodat het aanvankelijk enige moeite kostte de vlam erin te krijgen. Maar een aantal bliken met benzine deed wonderen en al gauw brandde het vuur weer als vanouds.

50 JAAR GELEDEN

De Grotestraat voorheen de Bospoortstraat te Ede. Op de achtergrond Café de Bospoort van Nol Pieters. Na de verbouwing omstreeks 1910 kreeg het de naam 'De Bospoort'.

De dikke kastanjeboom op de hoek van de Amsterdamseweg en Grotestraat werd op 21 februari 1967 omgehakt, om plaats te maken voor het doortrekken van de Verlengde Amsterdamseweg. (zomer 1964)

*Foto Gem. Archief Ede GA27434
(fotograaf: J.G. Hartgers)*

PAASVUUR, PAASBERG, PAASBOOM

Jan Kijlstra

Het branden van paasvuren is een al heel oud gebruik, dat na de komst van Christendom als heidens gebruik verboden werd. Dat verbieden hielp niet echt. Bijvoorbeeld in de buurt Ede-Veldhuizen, zo leert het buurtarchief, werd in de achttiende eeuw nog gesproken over het niet-nakomen van dit verbod. En paasvuren worden tot op de dag van vandaag gebrand. Met name in Twente. Maar niet eens zo heel lang geleden ook nog in Ede.

Paasvuren werden bij voorkeur op de top van een heuvel ontstoken. Die heuvels kregen, zo is althans de gangbare verklaring, daarom vaak de naam Paasberg of Paasheuvel.

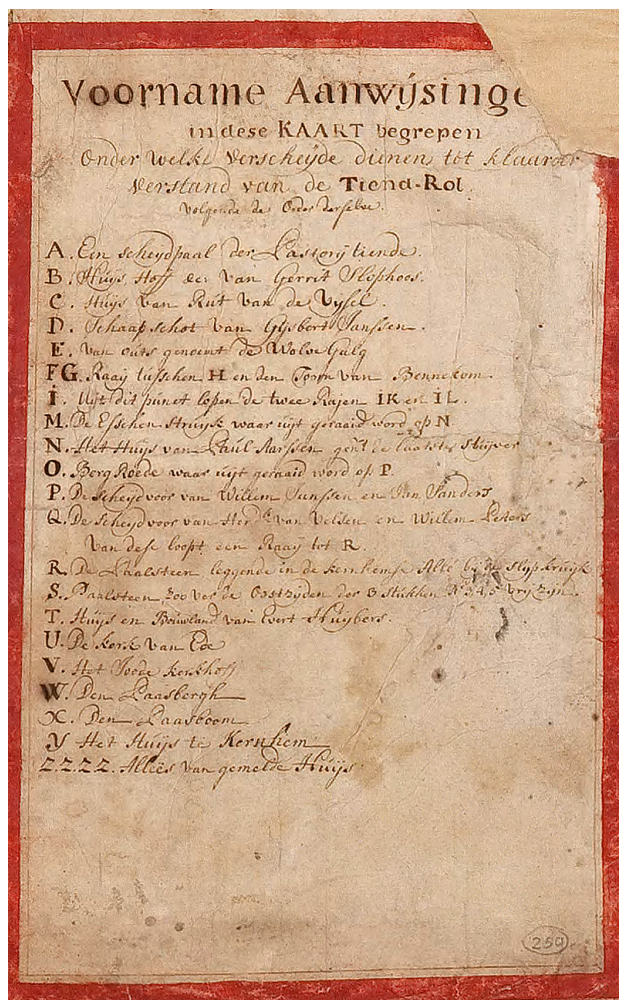
Op een kaart van Ede, uit 1748, een zogeheten tiendkaart, komt die Paasberg ook voor. En op het hoogste punt is een boom ingetekend die, zo te zien, in een ton of palissade staat binnen een kring van kleinere boompjes. Uit de legenda blijkt dat die groep bomen de naam Paasboom droeg. (zie afbeelding bij X)

We komen ze op tal van plaatsen tegen, ook buiten Nederland. En ook in Ede kennen we zo'n Paasberg.

Het begrip paasboom komt vaker voor, met verschillende betekenissen. Doch ondanks intensief onderzoek is er nergens een beschrijving te vinden van een paasboom zoals getekend en benoemd op die Edese tiendkaart. Zelfs het Meertens Instituut kon mij niet verder helpen.

In het boek Nederlandse volksgebruiken bij hoogtijdagen is ook een hoofdstuk over Pasen opgenomen. De auteur, Dr. C.C. van der Graft, legt een verband tussen de vóórchristelijke meiboom en de paasstaak, een met Pasen uit het bos gehaalde boomstam waar aan de top een horizontaal rad, later een teerton, werd bevestigd. In Denekamp, maar ook elders, wordt vandaag de dag nog een

groot paasvuur opgebouwd rond zo'n paasstaak. Ook Palmpassen, met z'n gestileerde palmboom, verwijst naar de meiboom en de paasstaak.

Op de bovengenoemde tiendkaart kunnen rond die grotere boom negen kleinere bomen geteld worden. Dat biedt geen enkel aanknopingspunt. Het gaat op een tiendkaart echter vooral om het onroerende goed, de percelen, waarop tiendrecht rustte. Bebouwing is bijvoorbeeld niet gedetailleerd weergegeven. En zo'n bomengroep is ook maar een ondergeschikt detail. En als we aannemen dat de tekenaar per abuis negen, in plaats van tien boompjes tekende, dan zou er een verklaring mogelijk zijn voor locatie, uitvoering én benaming.

Want op die plek, toch het hoogste punt van de Paasberg, zullen zeer waarschijnlijk vroeger de paasvuren gebrand hebben. Inclusief een paasstaak, een afgeleide van

de meiboom. Ook ná, en ondanks, het verbod daarop.

Het terrein van de Paasberg was grond van de buurt Ede-Veldhuizen, en buurt en de kerk vormden een nauwe twee-eenheid.

De paasvuren waren, als overblijfsel van een heidens ritueel, een probleem voor de kerk, en dus ook voor het buurtbestuur.

Want de paasvuren werden op buurtgrond ontstoken, dus de kerk had de buurt nodig om ertegen op te kunnen treden. En de buurt kon, gelet op haar nauwe verwevenheid met de kerk, ook niet anders dan optreden tegen de paasvuren.

Een uitsnede van genoemde tiendkaart. Bij de X rechtsonder de Paasboom en W geeft aan de locatie van de Paasberg

Daarom komen ze ook als onderwerp van bespreking in het buurtarchief voor, het buurtbestuur hield zich ermee bezig.

De theorie is nu (maar wie hem kan falsificeren is welkom) dat de buurt, samen met de kerk, gezocht heeft naar mogelijkheden om het ontsteken van paasvuren op die vanouds gebruikelijke plek onmogelijk te maken. Ook vroeger gold al dat alleen verbieden niet helpt, maar dat handhaven nodig is. En handhaven kan ook door overtreding te bemoeilijken. Preventie dus.

En als preventieve oplossing werd gekozen voor het poten van die groep bomen, met een aan Pasen verbonden symboliek. Want in de bijbel (Joh. 19) lezen we, dat Jezus op de derde dag na zijn overlijden verschenen is aan een groep van tien van zijn (oorspronkelijk) twaalf discipelen.

Judas was daar niet meer bij, en Thomas ook niet, want die kon de wederopstanding nog niet geloven. Het is niet onwaarschijnlijk dat daarom op de Paasberg een grotere, en hoger geplaatste centrale boom gepoot werd (een eik?), met daaromheen een kring van tien kleinere, lager geplaatste. Als symbool van Pasen, van dat verschijnen van Jezus aan de tien discipelen. Op de derde dag na de Kruisiging, onze eerste Paasdag. Bijkomend effect zal geweest zijn dat, waar er een duidelijke relatie met kerk en bijbel was, de kans op verstoring (op zo'n relatief afgelegen plek toch altijd groot) juist door die symboliek ook sterk verminderd werd.

De tiendkaart is gemaakt door de landmeter Beijerink, in opdracht van de regenten van het Burgerweeshuis te Arnhem omdat het Burgerweeshuis veel tiendrechten in Ede bezat.

Hij is te vinden op de website van het Gelders Archief in Arnhem, onder het Burgerweeshuis. Het kaartnummer is 2090-K9. De bijbehorende tiendrol (een stapel documenten met perceelsbeschrijvingen, annex de op dat perceel rustende tiendverplichtingen) is

niet digitaal beschikbaar, maar (in origineel en in kopie) aanwezig op dezelfde locatie, in het archief van het Burgerweeshuis Arnhem, in het archiefblok 2090, inv.nr. 442.

Van deze kaart is ook sprake in het archief van de NH-kerk in Ede. De kerkvoogden besloten destijds namelijk een kopie van deze kaart te bestellen. Voor de hand liggend, want ook de tiendrechten van kerk, pastorie en kosterij staan er in extenso op. De kaart is echter, voor zover valt na te gaan, niet in het Gemeentearchief te vinden. In elk geval niet in het archief van de NH-kerk. Mijn suggestie om deze, toch wel belangrijke en interessante, kaart in digitale vorm bij het Edese Gemeentearchief beschikbaar te maken vond geen gehoor. Volstaan kon worden met verwijzen, zo luidde het antwoord. Naar die kaart kan inderdaad verwezen worden met een link naar de URL. Maar die (bijbehorende) tiendrol is niet digitaal, die kan dus alleen ter plekke (in Arnhem) worden bekeken.

Bronnen

- Website Gelders Archief, kaart 2090-K9, Plattegrond van Ede en omgeving.
- Gemeentearchief Ede, archief Buurt Ede-Veldhuizen.
- Nederlandse volksgebruiken bij hoogtijdagen, Spectrum 1979, ISBN 90 274 0941 2
- http://www.geldersarchief.nl/zoeken/?mivast=37&miadt=37&mizig=129&mi-view=gall&milang=nl&micols=3&mi-sort=last_mod%7Cdesc&mires=0&mizk_all=Burgerweeshuis+Ede&mip1=&mip2=&mip3=&mip4=&mibj=&miej (**kaart**)

HISTORISCH MUSEUM EDE

Jan Siebelink - Het wonder dat mij is geschied

Tot 14 juni is in het museum een tentoonstelling over Jan Siebelink te zien. Jan Siebelink heeft inmiddels 35 romans op zijn naam staan. Zijn roman *Knielen op een bed violen* was met zo'n 600.000 verkochte exemplaren een megasucces en won de AKO Literatuurprijs.

In het veelzijdige oeuvre van Siebelink keert een aantal thema's regelmatig terug.

De belangstelling voor de Franse taal, wielrennen en het leraarschap vinden allemaal hun plaats in zijn werk. Maar vooral zijn kijk op zijn streng christelijke jeugd is terug te vinden in de verhalen. Van de kwekerij van zijn vader en zijn fascinatie voor symbolisten tot de diverse locaties op de Veluwe die decor zijn van veel van zijn romans; alle elementen uit het leven en werk laten zich op aantrekkelijke wijze in beelden vangen. Foto's, citaten, handschriften en filmfragmenten leggen de relatie tussen locaties en Siebelinks romans. Siebelink zelf neemt in een speciale audiotour de bezoekers mee door zijn werk, leven en liefdes. Bij de tentoonstelling is het gelijknamige Schrijversprentenboek over het leven en werk van Siebelink verkrijgbaar, uitgegeven door De Bezige Bij. In de eerste helft van 2014 verschijnt zijn nieuwe roman *De blauwe nacht*.

Uiteraard komen in de tentoonstelling zijn vriendschappen met schrijvers en beeldend kunstenaars aan bod, evenals zijn liefde voor mooie schoenen en wielrennen.

Kunstvriend Klaas Gubbels heeft voor de gelegenheid een aantal speciale portretten van Siebelink geschilderd die in de tentoonstelling te zien zijn. Het persoonlijke foto-

materiaal, de handschriften, correspondenties, aantekeningen en vele kunstwerken geven een inblik in de wereld van een sensitief schrijver.

Jan Siebelinkroute

Rond deze tentoonstelling worden in het museum extra activiteiten georganiseerd. Zoals rondleidingen en lezingen waarin het werk van Jan Siebelink centraal staat. In samenwerking met de gemeente Ede en het Veluws Bureau voor Toerisme wordt binnenkort een speciale Jan Siebelinkroute uitgebracht: een fiets- of wandeltocht van 15 kilometer langs plekken in en rond Ede die Siebelink in zijn boeken beschrijft.

Jan Siebelink Foto Rien Zilvold

Ook is hierin de favoriete fietstocht van Jan Siebelink opgenomen: vanuit Ede via de Posbank naar Velp, een ronde van ongeveer 65 kilometer. De route is binnenkort verkrijgbaar bij het museum en VVV.

Volgens kapitein Bellen

Een van de grondleggers van de Vereniging Oud Eden was Kapitein Bellen. De tentoonstelling (t/m 2 maart) is direct resultaat

EEN NIEUWE KIJK OP EEN OUDE WILDWAL

Erik van den Berg

Sinds de afgelopen twintig jaar zijn er sporadisch artikelen van amateur-historici verschenen, waarin de wildwal tussen Meulunteren en Wageningen centraal staat. Deze eeuwenoude wal moet haast wel een mooi verhaal met zich meebrengen, maar de verschenen artikelen wisten vaak slechts glimpen van dat verhaal te vertellen. Door het wegblijven van kennis was de wildwal in vergetelheid geraakt en werd vatbaar voor erosie. Bij de buurt Ede-Veldhuizen, maar ook bij de gemeenten Ede en Wageningen, ontstond mede hierdoor een grote behoefte aan professioneel onderzoek naar de wildwal. In 2005 resulteerde dit in een onderzoek naar het Wageningse deel van de wal en in 2010 zelfs voor het gehele traject. De onderzoeken leidden helaas slechts gedeeltelijk tot nieuwe inzichten. De reden hiervoor is dat ze vaak vanuit afzonderlijke disciplines werden uitgevoerd, zonder dat er naar verbanden werd gezocht met andere disciplines. Veel vragen bleven onbeantwoord en verder verval van de wildwal kon nog niet worden gestopt.

Begin 2013 jaar heb ik de mogelijkheid gekregen een kortlopend interdisciplinair historisch-geografisch onderzoek naar de wildwal tussen Meulunteren en Bennekom te verrichten, waarin alle vergaarde informatie nog eens kritisch werd bekeken en vooral werd gezocht naar verbanden tussen de vakdisciplines. Het was tijd voor een nieuwe kijk naar dit oude cultuurhistorische element.

Zoals ik net kort heb geschetst, waren er aan het begin van mijn onderzoek nog veel vragen onbeantwoord. Zo was er bijvoorbeeld geen beeld over de ouderdom van de

van de uitgave van het boek Volgens kapitein Bellen van amateur-historicus Henk M. Luning. De tentoonstelling gaat in korte vogelvlucht in op de het leven van kapitein Bellen; amateur-archeoloog die in de omgeving van Ede opzienbarende vondsten deed, waarmee hij binnen de Nederlandse archeologische wereld veel bewondering oogste. In de tentoonstelling zijn naast foto's, enkele van zijn verrassende vondsten te zien, een voorbeeld van een infanterie uniform, die zo typerend was voor zijn voorkomen. Daarnaast zijn er enkele archeologische vondsten te zien en documenten die bewaard zijn gebleven van zijn archeologisch werk.

wal, mogelijke voorgangers en de exacte functie van de wildwal. In eerdere onderzoeken zijn wel aanzetten gedaan om deze vragen te beantwoorden, maar harde bewijzen bleven achterwege. Volgens de meest gangbare theorie is de wildwal aangelegd om het grof wild (herten en zwijnen) te weren van de akkers en deze in de bossen te houden ten behoeve van de jacht. Een eerste stap in het beantwoorden van de vragen is om te kijken in hoeverre deze theorie gerechtvaardigd is.

Een blik op de 19e eeuwse topografische kaarten geven voor het overgrote deel inderdaad dit beeld weer. Voor extra zekerheid zijn er op verschillende plekken langs de wildwal grondboringen verricht. Het landgebruik is door de eeuwen heen namelijk zeer veranderd, waardoor de kaarten een vertekend beeld kunnen geven. De bodem is veel meer statisch, zodat hier een veel nauwkeuriger beeld kon worden achterhaald. (Voor zover we weten is de wal op de oorspronkelijke bodem opgeworpen,

Wildwal ter hoogte van de Beukenlaan in Lunteren. Foto: Louis Fraanje

Omdat de graven en hertogen van Gelre (en later de stadhouders) alle onontgonnen (woeste) gronden in bezit hadden, met daarbij alle gebruiksrechten zoals jacht, mochten de boeren zelf het wild niet bejagen. Uitgaande van de bovenstaande theorie, zou de wildwal daarom als barrière om de woeste gronden moeten hebben gelegen.

zonder deze van tevoren af te plaggen. De oorspronkelijke bodem ligt dus als een ‘fossiel’ onder de wildwal. Vanuit deze fossiele bodem kan vervolgens het bijbehorende grondgebruik worden afgelezen, waarbij menselijk gebruik (akker) een zwarte, losse laag achterlaat. Een dergelijke laag is niet aangetroffen. Daarnaast was de bodem direct onder de wal veel harder, wat erop duidt dat deze nog ongestoord was.)

Grondboringen op en rondom de wildwal bij landgoed 'de Driesingel' Foto: Louis Fraanje

De grondboringen werden als lijn dwars op de wildwal gelegd, zodat er zowel ten oosten als westen van de wildwal, als ook onder de wal werd geboord. Ook in de bodem kwam een soortgelijk beeld van de landschappelijke ligging naar voren, waar de wildwal als grens tussen cultuurland en woeste grond fungeerde. Opvallend was dat de bodem onder de wildwal meer kenmerken van woeste grond dan van cultuurgrond had. Dit zou namelijk betekenen dat de wal op het eigendom van de adel was aangelegd. Met in het achterhoofd dat de adel geen boodschap had aan de smeebeden van de boeren omtrent de wildschade en zij zelfs bruut werden verminkt of ten dode gebracht wanneer zij werden beschuldigd van stroperij (zie kader), waarom zou de adel dan een stuk van hun geliefde jachtgrond opofferen ten behoeve van diezelfde boeren? Een compromis zou tot de mogelijkheden behoren, maar hier zijn geen aanwijzingen voor gevonden in de archieven, terwijl voor het bereiken hiervan en het aanleggen van de wal toch veel correspondentie nodig zou zijn geweest.

Een wrede, maar effectieve les

Dat de adel hun jachtprivilege zeer belangrijk vond, wordt wel duidelijk bij een blik in de straffen voor stroperij. Waar dit eerst een (fikse) geldboete betrof, ging men in de 15e en begin 16e eeuw, toen de wildstand op de Veluwe relatief laag was, zonder moeite

over tot meer drastische maatregelen. Zo werden bij verschillende stropers als waarschuwing de handen afgehakt en ogen uitgestoken. Karel van Gelre besloot elke stroper te bestraffen met verlies van het leven en zijn bezit. Daarnaast mochten de boeren alleen windhonden houden indien de nagels van de voorpoten waren verwijderd. Indien bij controle bleek dat dit niet het geval was, waren de handhavers gemachtigd dit ter plekke te doen met behulp van een nijptang. De bevolking dacht dus wel twee keer na voordat men wild besloot te bejagen.

Daarnaast zijn er nog meer onduidelijkheden. De wildwal ter hoogte van Lunteren bevond zich midden in de heide, oftewel midden in het adellijke jachtgebied. Volgens de theorie zou de wal juist aan de rand van de heide gelegen moeten hebben. Het begint er daarom steeds meer weg van te krijgen dat de koppeling met de adellijke jachtpartijen onjuist is. Een bevestiging hiervoor komt vanuit de jacht zelf. Hoewel de graven en hertogen van Gelre wel jaagden, werd er pas fanatiek op de Veluwe gejaagd vanaf de 17e eeuw. Reden hiervoor was de slechte wildstand op de Veluwe, veroorzaakt door de nog aanwezige wolvenpopulatie en de woedende oorlogsomstandigheden. Uit jachtaantekeningen uit het Koninklijk Archief valt op te maken dat prins Maurits eind 16e en begin 17e eeuw het westen(!) verkoos boven de Veluwe, doordat de wildstand in het westen vele malen hoger was. De wildwal staat echter al ingetekend op

een manuscriptkaart van 1568 bij Ede en rondom het Moftbos in 1570.

Als we deze bevindingen terugkoppelen aan de vooraf gestelde theorie, kan worden geconcludeerd dat de theorie dat het wild in de bossen gehouden moest worden voor de jacht, niet van toepassing is op de aanleg en functie van de wildwal. Wat resteert is het beschermen van de akkers tegen wildschade. Wat literatuuronderzoek laat ons vervolgens zien dat deze functie in zijn geheel overeenkomt met de functie van een akkerwal: net als de wildwal één van de vele waltypen in Gelderland. Een akkerwal werd om de gemeenschappelijke akkercomplexen aangelegd om deze te beschermen tegen wildvraat. Is het mogelijk dat onze wildwal van oorsprong een akkerwal is geweest?

Om deze nieuwe vraag te kunnen beantwoorden, moeten we ons meer verdiepen in de akkerwallen. Theo Spek heeft hier in zijn proefschrift over het Drentse esdorpenlandschap reeds uitvoerig onderzoek naar verricht. Hieruit komt naar voren dat niet alleen de functie, maar ook de opbouw van een akkerwal opvallend overeenkomt met de opbouw van de wildwal. In beide gevallen is er sprake van een walstructuur met een greppel aan de 'wildzijde'. Daarnaast betreft het een geheel sluitende wal, met enkel doorgangen voor het vee die door hekken werden gesloten. Tevens komt in de studie van Spek naar voren dat elk dorp of marke zijn eigen akkerwal aanlegde en beheerde. In de Drentse situatie ontstonden dus solitaire omwalde essen, met daaromheen de woeste gronden en gebruiksbossen. In ons gebied is echter sprake van een andere situatie en mag je deze gegevens niet zomaar één op één overnemen. Juist dit verschil kan echter een aanknopingspunt bieden. In tegenstelling tot de Drentse situatie, lagen de gemeenschappelijke akkers van de buurten op de Zuidwest-Veluwe naast elkaar. Het aanleggen van afzonderlijke wallen zou op de scheiding tussen twee buurten

voor een kwetsbaar punt zorgen. Het wild zou gemakkelijk door zo'n punt naar binnen kunnen glippen en schade aan beide akkers kunnen leveren. Het is daardoor zeer aannemelijk dat de buurten hun afzonderlijke akkerwallen met elkaar verbonden tot een aaneengesloten barrière. Dit zou ook een verklaring kunnen zijn voor de verschillende delen van de wildwal op de manuscriptkaart van Witteroos, waar duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen de Bennekomse wiltgraaf, Manense wiltgraaf etc. Wat dit betreft, zou de wildwal in theorie dus goed een complex van voormalige akkerwallen kunnen zijn. Het vermoeden van Keunen en Renes dat de wildwal uit losse delen is opgebouwd, wordt hiermee tevens bevestigd.

Hoewel dit nieuwe inzicht een verklaring geeft voor de aanwezigheid van de wal, blijft de vraag waarom de wal op woeste grond is gelegen. Een akkerwal zou immers dienen als eigen bescherming en daarmee op eigen grond moeten zijn aangelegd. Daarnaast is er nog altijd de kwestie van Lunteren, waarbij de wal midden in de heide ligt. Een mogelijke verklaring hiervoor komt ook uit het onderzoek in Drenthe. Spek merkte op dat de akkerwallen op 16e eeuwse grondschattingskaarten niet rondom de akker, maar vaak tientallen meters verder in de heide gelegen waren. Hij verklaarde dit vanuit de agrarische ontginningen. De boeren waren destijds nog midden in de ontginningen, zodat de wal vaak in de heide werd aangelegd en elke boer op zijn eigen tempo naar deze wal kon ontginnen.

Zou een soortgelijk scenario zich misschien ook hebben afgespeeld op de Zuidwest-Veluwe? Dit zou een verklaring zijn voor de aanwezigheid van woeste grond onder de wildwal. Tussen Doesburg en Bennekom zouden de gronden dan zijn ontgonnen tot aan de wal, terwijl de ontginningen bij Lunteren nog niet zover waren gevorderd. Ook hier is een logische verklaring voor, aange-

zien ten oosten van Lunteren wat armere gronden aanwezig zijn dan in de omgeving van Ede. Hierdoor waren de akkers ook minder vruchtbaar en was de heide voor Lunteren noodzakelijk om genoeg voedsel te kunnen produceren.

Er resteert alleen nog wel een groot probleem. De woeste grond was immers eigendom van de adel en behoorde tot hun jachtterrein, dus hoe konden de boeren deze grond ontginnen? Normaal gesproken was dat ook niet mogelijk, totdat Reinald II, de toenmalige graaf van Gelre, in de 14e eeuw in grote financiële nood verkeerde.

gen die bewaard zijn gebleven, laten zien dat vrijwel alle dorpen tussen Lunteren en Wageningen in de 14e eeuw woeste gronden hebben aangekocht. Over de gehele Veluwe is in deze periode zelfs circa 20.000 hectare grond uitgegeven.

Vooral in aaneengesloten heidegebieden heeft deze uitgifte tot problemen kunnen leiden. De graaf moest immers goed duidelijk hebben welke gronden hij in tyns had uitgegeven, en welke nog in zijn bezit waren. Helemaal wanneer de heideterreinen niet meteen werden ontgonnen, maar eerst werden gebruikt om bijvoorbeeld plaggen te

De ligging van de wildwal in de heide bij Lunteren, kan het resultaat zijn van de uitgifte van woeste gronden in de 14e eeuw. Hierbij fungeerde de wal naast wildkering vooral een grensafbakening. Bron: Topografisch Militaire Kaart 1854

besloot hij veel van zijn woeste gronden te verkopen, met daarbij een jaarlijkse belasting, de zogenaamde tyns. De tynsrekenin-

verzamelen voor de potstalbemesting, waren de verschillende gebieden in het veld niet van elkaar te onderscheiden. Om oneinigheid te voorkomen, moesten de boeren hun grond bevreden, oftewel omheinen. Vermoedelijk heeft dit geleid tot de aanleg van een wallichaam, dat naast het bieden van een duidelijk grens ook bescherming

bood tegen wildschade. De kans op wildschade was immers veel groter, omdat de akkers nu dichterbij het leefgebied van het wild kwamen te liggen. Gebaseerd op dit gegeven, zal de wildwal als wallichaam eind 14e/ begin 15e eeuw zijn aangelegd, wat tevens weer overeenkomt met de (ongefundeerde) bewering uit de Geschiedenis van Ede van 1933.

Veel puzzelstukjes vallen dus op hun plek, wanneer de wildwal als voormalige akkerwal wordt beschouwd. Dan rest de vraag hoe deze wal een wildwal is geworden? Aangezien beide waltypen qua opbouw nagenoeg identiek zijn, lijkt de verandering hoofdzakelijk in de naam te zitten. In de archieven en op manuscriptkaarten worden akkerwallen vaak als vrede of vredeinge aangeduid. De oudste vermeldingen van de wildwal betreffen een wiltvrede of wiltgraeff. De toevoeging van wilt kan worden verklaard doordat de Veluwe van oudsher al een veel hogere wildstand heeft gehad dan gebieden waar een wildwal afwezig is.

en heeft men sneller deze naam aan de wal verbonden.

Het is overigens onjuist om nu te denken dat de jacht geen enkele rol speelde in de geschiedenis van de wildwal. Vooral aan het eind van de 17e eeuw zijn er veel problemen rondom de wildwal, zoals te lezen is in de resolutieboeken van de afzonderlijke buurten. Destijds werd er tevens intensief gejaagd door Willem III, die het gebied rondom Ede als één van zijn favoriete jachtgebieden bestempelde. Het is bekend dat Willem III de wildstand op de Veluwe kunstmatig verhoogde, zodat hij altijd genoeg bejaagbaar wild had en zijn jachtpartijen (en daarmee zijn faam) uiterst succesvol waren. Aangezien Willem III meer wild importeerde dan hij uiteindelijk bejaagde, bleef de wildstand toenemen, wat weer voor meer schade en bijbehorende klachten bij de buurten zorgde. Volgens dit verband lijkt het alsof de adellijke jachtpartijen de bron van het overlast vormden.

Hierdoor zal de dreiging van het wild ook veel nadrukkelijker aanwezig zijn geweest

Aanleg van de wal: van hogere hand of niet?

De buurten zullen het destijds ook ongetwijfeld zo hebben ervaren. De vraag is echter of dat ook terecht was. De wildwal was immers zo aangelegd, dat het wild de akkers niet konden betreden. Vanuit het bestek uit 1771-72 dat in de resolutieboeken bewaard is gebleven, kan de maatvoering van de wildwal worden achterhaald (zie kader). De verdediging bestond uit een wallichaam, met aan de wildzijde een brede greppel van 3 Rhijnlandse voet diep. Het vrijgekomen zand werd gebruikt om de wal op te hogen, waarmee deze tevens 3 voet hoog werd en het totale hoogteverschil op 6 voet uitkomt. Omgerekend betekend dit een hoogteverschil van 1,88 meter. Hoewel er geen maatvoering is voor de breedte van de greppel, is bekend dat de breedte van de wal op 7 voet (circa 2.20 meter) uitkwam. Het is aannemelijk dat de greppel oorspronkelijk een soortgelijke breedte heeft gehad. Op meerdere plekken langs de wildwal is tijdens een booronderzoek naar voren gekomen dat ook aan de agrarische kant van de wildwal een greppel aanwezig was. Vermoedelijk was deze greppel puur gegraven om nog meer zand te verkrijgen om de wal op te hogen.

F.W.J. Scholten stelde in 1998 dat de aanleg van de wildwal van hogere hand gecoördineerd moest zijn geweest. Met de theorie dat de wildwal het product is van aan elkaar gegroeide akkerwallen, lijkt er geen sprake te zijn van een dergelijke coördinatie. De gedachte van Scholten is echter niet geheel onjuist. Het bestek voor de nieuwe wildwal uit 1771-72, dat door Doesburg als eerste werd ingevoerd, werd door de andere buurten klakkeloos overgenomen. Wanneer het een nieuw bestek betrof, zou je verwachten dat de buurten eerst zekerheid wilden hebben dat de gewenste maatvoering ook effectief was. Het is mogelijk dat het bestek identiek is aan de 'oorspronkelijke' maatvoering, die misschien in oudere resolutieboeken was opgetekend. Deze oudere

exemplaren zijn helaas niet meer aanwezig, waardoor dit niet achterhaald kan worden. ruikt is onzeker, maar het behoort zeker tot de mogelijkheden.

Op de reconstructie van de wildwal, die door de Jac. Gazenbeekstichting in 2000 is uitgevoerd, is tevens een hekwerk geplaatst. Hoewel de authenticiteit van de wal hiermee valt te betwijfelen, heeft de reconstructie de wildwal weer nieuwe publiciteit gegeven.

Daarnaast zijn er theorieën over een extra verdedigingswerk boven op de wal. Uit eerdere artikelen is al naar voren gekomen dat er wordt gesproken van een hekwerk. Op de cover van Rondon de Grijze toren en bij de reconstructie van de wildwal ter hoogte van de Boslaan is een dergelijk hekwerk ook afgebeeld. Volgens Scholten (1998) en Breman (2010) zijn er aanwijzingen voor het gebruik van een hekwerk te vinden in de resolutieboeken van Bennekom. Er wordt hier gesproken van rikken of rekken, die door de auteurs duiden op een hekwerk. Jan Kijlstra vermoedt dat hiermee echter geen hekwerk op de wal wordt bedoeld, maar de houten begeleiders, die het vee belemmerden om links en rechts van het hek over de wal te kunnen klimmen. Met de hekken waarover in de resolutieboeken wordt gesproken, worden dan ook de hekken bij de doorgangen bedoeld. Kijlstra is wel voorstander van de andere theorie, dat er bovenop de wal begroeiing heeft gestaan. Vermoedelijk betroffen dit doornige struiken. Aangezien het te lang zal duren voor deze soorten om zich spontaan te vestigen, zullen enkele struiken zijn aangeplant. Een aanwijzing hiervoor kan tevens uit de resolutieboeken worden gehaald, doordat er bij de buurtspraak van Manen uit 1686 wordt gesproken dat ieder zijn deel in de wiltgraeff volcomentlijck sal moeten met behoorlijk hout, waarbij hout duidt op de fysieke bomen en struiken in plaats van gezaagde planken. Het proefsleuvenonderzoek

van RAAP laat tevens plantgaten bovenop de wal zien. Tot op heden is er echter nog onvoldoende bewijs om de aanwezigheid van doornige struiken te bevestigen, al lijkt deze theorie aannemelijker dan de aanwezigheid van een hekwerk.

Zowel voor zwijnen (te hoog en steil om te beklimmen) als voor herten (te breed om te springen) bood de wildwal hiermee een uitstekende kering, ongeacht de wildstand. Maar waar komen de klachten dan vandaan? De echte oorzaak moest men niet zoeken bij de adel, maar bij de buurten zelf. Elke nalatigheid kon grote schade tot gevolg hebben, aangezien het wild dan vrije toegang tot de akkers had. Het lijkt vanzelfsprekend dat men de wildwal daardoor in continue goede staat probeerde te houden. In de resolutieboeken lijkt dit streven gedeeld te worden. Met name in het laatste kwart van de 17e eeuw komt namelijk bij elke buurtspraak het verzoek naar voren om de wildwal in goede staat te houden. Dit zegt echter ook iets over de mentaliteit van de bevolking. Indien iets vanzelfsprekend is, wat het onderhoud van dit belangrijke object is, hoeft het niet steeds herhaald te worden. Blijkbaar was het dus noodzakelijk dat de wildwal steeds onder aandacht werd gebracht.

Maar ook al werd de wal niet steeds goed onderhouden; een aarden wal vervalt niet zomaar. Toch bleek dit een heikel en terugkomend punt. In zoverre zelfs, dat de buurtmeesters besloten om boetes in te voeren. Dit biedt tevens een kijkje in de redenen van verval. Naast gebrekkig onderhoud, komen hier oorzaken naar voren als het weiden van schapen en het beklimmen van de wal, maar ook het niet sluiten van de hekken. Een treffend voorbeeld komt vanuit de buurtspraak van Bennekom in 1687, waarbij een van de boeren vindt dat hij een te groot deel van de wal moet onderhouden en hij het nut er niet van inziet, omdat er geen overlast van wild was. De dreiging van

het wild was inderdaad een periodiek verschijnsel en het lijkt erop dat de bevolking al snel gemakzuchtiger met de wal omgingen in tijden van 'kalmte'. Schade die ontstond doordat men schapen op de wal liet lopen of zelf de wal beklom als binnendoorweg, werd hierdoor niet meteen gerepareerd. Dit kon in relatief korte tijd voor een snelle verval zorgen, waarmee het wild bij een volgend bezoek op vele plekken de wal kon passeren en de akkers kon binnendringen.

Het overlijden van Willem III in 1702, leidde voor de Veluwe boeren een nieuw tijdperk in. Zijn opvolgers, Willem IV en Willem V, waren veel minder gepassioneerde jagers dan hijzelf, helemaal wat betreft de parforcejacht. Het wegvallen van de adellijke jacht zorgde wederom voor een toename in de wildstand. Omdat de wildstand nu werd bepaald door natuurlijke omstandigheden zoals goede en slechte mastjaren, was de dreiging van het wild nog wisselvalliger en raakte de wildwal steeds verder in verval. Zelfs zo erg, dat de wal omstreeks 1770 niet meer gerepareerd kon worden en de buurten overgingen tot de aanleg van een geheel nieuwe wildwal. Deze wal is tevens de wal die nu in het huidige landschap nog (deels) zichtbaar is. Tot op heden is nog onbekend of de voorlopers van deze wal op dezelfde plek hebben gelegen, of dat er sprake is geweest van opschuiving.

Na de aanleg van een nieuwe wildwal, voerde de buurten tevens een ander onderhoudsregime. Elke boer was verantwoordelijk voor de onderhoud van een stuk van de wildwal. Dit aandeel was gekoppeld aan de kans die hij zou hebben op wildschade. Boeren waarvan de akkers dichtbij de wildwal waren gelegen, hadden meer kans op wildschade en kregen daardoor een groter stuk toegewezen dan de boeren wier akkers verder van de wal af lagen. Hiermee werd een groot gedeelte van het probleem opgelost, want juist de laatste groep boeren was eerder geneigd om hun aandeel in het on-

derhoud te verslonzen. Het had immers geen directe gevolgen voor hun eigen akkers en zo kon kostbare tijd en geld worden bespaard. Dat dit nieuwe onderhoudsregime succesvol was, blijkt wel uit de resolutieboeken: na 1773 komt de wildwal nauwelijks nog ter sprake op de buurtspraken. Op 16 september 1783 geeft Willem V vervolgens een publicatie uit, waarin wordt vermeld dat 'wegens de vermenigvuldiging der herten en reeën, ieder tot de jacht gekwalificeerde het wild zou mogen schieten en vangen'. Uiteraard leidde dit tot een complete klopjacht, waardoor de wildstand drastisch daalde en de vrijbrief meteen weer werd ingetrokken. De Franse invloeden die destijds in de samenleving heerste, waarbij burgerlijke vrijheid en gelijkheid hoog in het vaandel stond, leidde uiteindelijk tot een algehele afschaffing van het jachtrecht in 1795 en daarmee was de wildkerende functie van de wildwal overbodig.

De wal fungeerde echter nog wel als grensmarkering en werd derhalve nog in stand gehouden. Daarnaast kwam halverwege de 19e eeuw de leerlooierij in opmars, waardoor massaal hakhout werd geteeld voor de kostbare eikenbast. De rijkere bevolking kon percelen volplanten met hakhout, maar voor de boeren waren de percelen noodzakelijk als akkergrond. De wildwal bood hier wel een uitkomst, waardoor er veelvuldig hakhout op de wal werd aangelegd. Dit is ook de reden waarom er nu nog vaak hakhoutstobben op de wildwal aanwezig zijn. Met de komst van chemische looimiddelen en efficiëntere grensmarkering zoals prikkeldraad, raakte de wildwal zijn gehele functie kwijt en bleef hij als relict in het landschap achter.

Ondanks de beperkte looptijd van het onderzoek, heeft de interdisciplinaire aanpak een mooi inzicht gegeven in het reilen en zeilen rondom de wildwal. Van oorsprong afzonderlijke akkerwallen, daarna uitgegroeid tot de langste aaneengesloten wild-

wal van Nederland, door gemakzucht in vervallen staat geraakt, uiteindelijk in zijn geheel weer hersteld naar oude glorie om vervolgens als functioneloos relict in het landschap te resteren. Er zijn inmiddels weer verschillende initiatieven gestart om de wildwal nieuw leven in te blazen, waardoor de wal ook voor latere generaties bewaard blijft. Mijn onderzoek was daarom ook geen complete biografie, want het einde van deze prachtige, eeuwenoude steunpilaar is nog lang niet in zicht.

Bronnen

- H.J. van Oort (2010) Timetrail; Reconstructie en historisch-recreatieve route wildgraaf Wageningen-Lunteren, Color Field, 's-Gravenhage. Pagina 9
- *Topografisch Militaire Kaarten uit 1854, 1872, 1897, 1908, 1914 en 1926*
- *Koninklijk Huisarchief, Archief van het Koninklijk Jachtdepartement*
- *Gelders Archief, Archief Rekenkamer (toegangsnummer 0012), inventarisnummer 1403 (K254 en K255)*
- *Zie vooral hoofdstuk (...) van Th. Spek (2004) Het Drentse Esdorpenlandschap; een historisch-geografische studie, Uitgeverij Matrijs, Utrecht*
- *L. Keunen & H. Renes (2005) "...den wiltgraeff ofte wech van Wageningen naer Ede..."; resten van de wildwal aan de oostzijde van de Eng van Wageningen, Wageningen/Utrecht. Pagina 7*
- *R. Wartena (1974) Ontginningen en "Wüstungen" op de Veluwe in de veertiende eeuw In: Bijdragen en Mededelingen Gelre 68 (1974/1975), pagina 1-50*
- *Vereniging Oud-Ede (1933) Geschiedenis van Ede, deel 1, het kerspel Ede*
- *G. Breman (2010) De wildwal tussen Bennekom en Lunteren In: de Kostersteen, Vereniging Oud-Bennekom nr. 114, pagina 1-6; F.W.J. Scholten (1998) Wildgraven, wildwallen en wildvreden op de Veluwezoom In: Historisch Geografisch Tijdschrift, 16e jaargang, pagina 56-59*
- G. Zielman (2012) Wallen op de Veluwe; gemeenten Epe, Apeldoorn, Rheden, Rozendaal en Ede, RAAP, Weesp
- L. Van Everdingen (1984) Het Loo, de Oranjes en de jacht. Joh. Enschede en zonen, Haarlem

BENOEMING VAN VELDWACHTERS IN EDE IN 1812

Dick Kranen

Mogelijk als reactie op de ontsnapping van Hendrik Pelgrim uit de provisorische gevangenis bij Hermanus van Scherrenburg (oktober 1810, zie het artikel over hem in De Zandloper afl. 4/2012) en de machteloosheid die door de gezagsdragers nadien ten toon werd gespreid, worden er op 7 januari 1812 drie veldwachters tegelijk in het kanton Ede benoemd.

Uit de Gemeenterekeningen van Ede blijkt echter dat ze al eerder als zodanig werkzaam waren, ze moesten alleen nog 'beëdigd' worden.

In het hiernavolgende wordt eerst bekeken hoe vóór de komst van de Fransen in 1795 orde en rust werden gewaarborgd.

De periode voor 1795

Voor de Franse tijd waren er natuurlijk ook veldwachters. Orde en rust werden bewaard - of zo nodig afgedwongen - door o.m. schutters (leden van een schutterij), rode roeden (zo genoemd omdat ze met een rode stok waren uitgerust), kerspел- of stadssoldaten, nacht- en dagwachten en toren-, hoorn- en poortwachters.

Schutters

Een schutter maakte deel van een uit burgers bestaand plaatselijk verdedigingscorps, de schutterij.

In Delft bestond de schutterij uit vier kwartieren of vaandels (groene, oranje, witte en blauwe vaandel). Aan het hoofd stond een kolonel en als verdere officieren in ieder kwartier een kaptitein, een kapitein-luitenant en vier hoofdmannen. Elk vaandel bestond uit vier rotten en elk rot uit veertig mannen, de hoofdman, zijn luitenant en de rondassier (met een rondas, d.w.z. een rond schild en een hellebaard of ander slag of steekwapen bewapend daaronder begrepen. Bij ieder vaandel zijn twee tamboers. De officieren kwamen uit de plaatselijke bovenlaag. In grotere steden kon de schutterij op

een, weliswaar klein, leger lijken.

Het Exercitiëgenootschap van Sneek (1786), door Hermanus van de Velde. Fries Scheepvaart Museum, Sneek

Duidelijk mag zijn dat de schutters alleen optraden bij het uitbreken van opstootjes of erger.

Rode roeden

Volgens het Reglement ende Ordre voor de Rode Roededragers in het Land van Cuijck uit 1684 bedroeg het tractement 100 gulden per jaar. In 1812 was er wat betreft de hoogte van de beloning nog niet veel was verbeterd: er werd nauwelijks meer betaald dan ruim 125 jaar daarvoor.

Eeuwenlang zijn de lonen op hetzelfde niveau gebleven. Een voorbeeld daarvan is

ook de hoogte van de beloningen van de koster-schoolmeester van Velp (bij Grave).

Uit onderzoek is gebleken dat er vrijwel geen verschil bestond tussen de hoogte van de emolumenten van begin 17e en het eerste kwart van de 19e eeuw

Pas in de loop van de 19e eeuw kwam er een langzame stijging van de lonen op gang.

De ambtskleding van een veldwachter (1815) [122544021], NCRD, Nationaal Gevangenis­museum

‘Waer voor aen de voorsz. Roode Roeden tot Gage en Tractement sal gegeven worden yeder Jaerlycks hondert gulden [...] ende oock yder Jaer voor yeder Roode Roede eenen blaauwen Rock, gelyck oock aen de selve tot kosten van den Lande sullen gegeven worden, Roers, Pistoolen ende Houwers, die sy by sterven ofte af-stant hares Dienst, die selve wel geconditioneert sullen moeten restitueren, of sulks aen hare Gage missen.[...] De voornoemde Roode Roeden sullen gehouden wesen in handen van den Heere Scholtus den Eet van Getrouwigheyt te doen, ende dat sy dit Regle-

ment, voor soo veel haren Dienst betreft, punctuelyck sullen observeren.’

Honderd gulden lijkt ons al niet veel, maar in Weert kon het nog minder. Daar werd in 1717 werd de eerste bedelvoogd of bedeljager benoemd. Deze functionaris, ook wel rode roede genaamd, ging steeds gewapend met een geweer op pad en had tot taak illegale bedelaars en landlopers te arresteren of te verdrijven. Vanwege de armoede had de bedelarij grote proporties aangenomen. Gedurende vrijwel de gehele 18e eeuw was er in Weert zo'n functionaris. De maatregelen tegen de bedelarij haalden echter weinig uit. Het aantal bedelaars bleef toenemen.

Het tractement bedroeg aanvankelijk 40 gulden jaarlijks. Later werd de uitkering verhoogd tot 48 gulden. Van het Armbestuur ontving hij jaarlijks anderhalve malder rogge. Bovendien werden zijn kleding en schoeisel en het onderhoud van zijn hond vergoed. [Weert, Oud Administratief Archief, inv. 1025, folio 6]

Kerspel- of stadssoldaat

Deze assistent van de schout droeg bij aan het handhaven van de openbare orde en de zorg voor de veiligheid van de ingezetenen van kerspel of stad.

Vaak bestond het salaris van de kerspelsoldaat uit een livrei, broek, hoed, koperen trom en geweer. Hij werd vooral ingezet om bedelaars en vagebonden te verjagen. Ze werden daarom al gauw armjagers genoemd.

De benoemingen in 1812

Voorafgaande aan de benoemingen schreef de Municipale Raad van Ede in juni 1811 aan de Prefect van het Departement Boven-IJssel met betrekking tot de begroting (voor 1812?) het volgende over de veldwachters:

1. ‘In plaats van de vier veldwachters à fr. 3 /week maar twee veldwachters a fr. 2 /week.

2. Voor de kleding stoffe van dezelve fr. 20 in plaats van fr. 120.

3. De ingekomen rekeningen van de gens d'armes kunnen onzes bedunkens vermindert worden op 10 stuivers (= ½ gulden) daags van ieder man, in plaats van 1 gld daags, die men algemeen gerekend heeft.'

De bezuinigingen liegen er niet om!

Het Proces Verbaal, de eed aan Napoleon

Omdat ons land sinds 2010 deel uitmaakte van het Franse keizerrijk is het hier onderstaande Proces Verbaal in het kader van de 'verfransing' zowel in het Frans als in het Nederlands opgesteld. Hier volgt de Nederlandse tekst.

Proces Verbaal van den Eed afneming van den veldwachter door den Vrederechter des Cantons Ede, als veldwagter van voornoemde Mairie.

In den jaare 1812 den 7en january is gecompareerd Van Kolner, Teunis Hendrik, die ons heeft gepresenteerd zijn acte van benoeming en aanstelling door mijn heer de Prefect van het Departement den Boven IJssel de dato den 16en december 1811, in kwaliteit als veldwachter in de Mairie van Ede, gevisceerd door de heer Maire van voornoemde gemeente den 7en january 1812 ten einde den gevorderden eed bij de wet van den 28en september 1791 te doen, en heeft gezworeen getrouheid aan Zijne Majesteyt den Keijzer en Koning en onderwerping aan de wetten, ten blijke van het welk de voornoemde veldwachter dit tegenwoordige Proces-Verbaal met ons en onsen Griffier heeft getekend, om bij de minute ter Griffie gedeponeerd te worden.

Gedaan te Ede den 7en january 1812

w.g. Teunis Hendrik van Kolner, H. Mulder, Juge de Paix, C. J. van Dedem, Greffier Canton d'Ede

N.B. Ook voor Willem van Eck en Hermen Busser, de op dezelfde dag benoemde veldwachters, zijn identieke stukken opgemaakt.

Er wordt in het stuk niets vermeld over beloningen en/of vergoedingen!

Objectnr. 18041.005 Politiemuseum

Aanvulling van het salaris

Zoals hierboven beschreven, was de wedde, vergeleken met dat wat genoemd wordt in het Reglement voor de Rode Roeden in het Land van Cuyk, er niet op vooruit gegaan. Natuurlijk was de 'kale' gage, wedde, soldij, het traktement, het salaris of hoe de beloning ook genoemd werd, niet toereikend.

Was er een gezin van te onderhouden? Met die 100 gulden was dat zeker niet mogelijk, ook al waren de kosten van levensonderhoud, zeker op het platteland, niet hoog.

Er was meer nodig. En dat meerdere kon bestaan uit premies voor de aanhouding van bedelaars, vagebonden, deserteurs en paardendieven. Vooral aanhouding van een paardendief betekende een leuke beloning van wel 20 rijksdaalders.

Voor iedere arrestatie kon een premie worden opgestreken. Was het daarom zo druk in het 'gevang' van Herman van Scherrenburg?

Maar ook werkzaamheden die buiten de politietaken vielen, werden wel uitgevoerd door de gens d'armes. Zo was de functionaris in Leidschendam ook sneeuwruimer, asphaler en dorpsomroeper.

Op 22 juni 1812 ontvangen Willem van Eck en Hermen Busser als garde champêtres van Lunteren en Otterlo ieder 53 gulden als traktement over het jaar 1811.

Dit is ongeveer de helft van hun wedde, de andere helft is afkomstig uit een hoofdelijke omslag waaraan elke grondeigenaar naar gelang de oppervlakte van zijn grond, moet bijdragen.

In Ede moest de Quotisatie (Hoofdelijke omslag) van de grondeigenaren ten behoeve van de betaling van de helft van het traktement van de veldwachter over het jaar 1815 111 fr. en 7 centimes opbrengen

Franken en guldens

Verwarrend is dat regelmatig de valuta gulden en frank door elkaar worden gebruikt. Dat gebeurde trouwens nog vrij lang.

Nog op 25 oktober 1843 legde de Politierechter, die zitting hield in het stadhuis van Nijkerk, een geldboete op aan Dirk en Jannetje Dijkhuizen, respectievelijk 14 en 17 jaar oud, ter hoogte van 1 franc, gelijkstaande met 15 cent!

Een Hoofdelijke Omslag was niet ongewoon. Assen, Peelo, Vredeveld en Witten, de laatste drie thans buurtschappen of woonwijken van Assen, kregen begin 18e eeuw een kerspelsoldaat. De inwoners van het kerspel moesten hem voorzien van een uniform en gezamenlijk zijn soldij betalen. Zijn collega van Zuidwolde bijvoorbeeld kreeg van een volle boer 2 stuivers en van een keuterboer 1 stuiver per maand, en dat moest hij zelf ophalen! Dus behalve zijn reguliere wachtrondes door de buurtschappen moest hij ook alle boeren langs voor zijn soldij!

Dan was er ook de vergoeding voor de kleding:

‘Den ondergetekend veldwagter der Gemeente Ede verklaart van de heer Moll, ontvanger van gezegde gemeente, de Somma van zestig (60) franken hem op Budget voor de dienst van 1812 weegens Kleding stukken toegestaan, ontvangen te hebben.

Ede, den 24 November 1814

w.g. T.H. van Korrelaar’.

Afrekenen duurde dus soms wel erg lang! Dat blijkt uit alle afrekeningen, het moet wel een bijzonder schraperige tijd geweest zijn.

Iets dergelijks lezen we in een verklaring van de Schout van het Ambt Ede waarin sprake is van een posthume beloning:

Veldwachters droegen een dergelijke ‘Plaque de garde-champêtre’ op hun ambtskledij

Den ondergetekende, Schout des Ambts Ede, certificeerd met dezen, dat aan hem, bij vertoon van een testament gedateerd 26 November 1805 en gepasseerd voor Mr. J.J. Elsevier, Schout des Ambts Barneveld, gebleken is, dat de nagelaten weduwe van Willem van Eck in leven veldwachter te Lunteren, ten vollen gerechtigd is tot het ontvangen

van zodanigen pretentien als hare voormalige ehe-man tot premie voor het aanbrengen van deserteurs mogten competeren.

Gedaan te Ede, den 26 februari 1818’. De Schout voornoemd

E.D. van Meurs.’

(Willem van Eck was overleden in Arnhem op 13 augustus 1817).

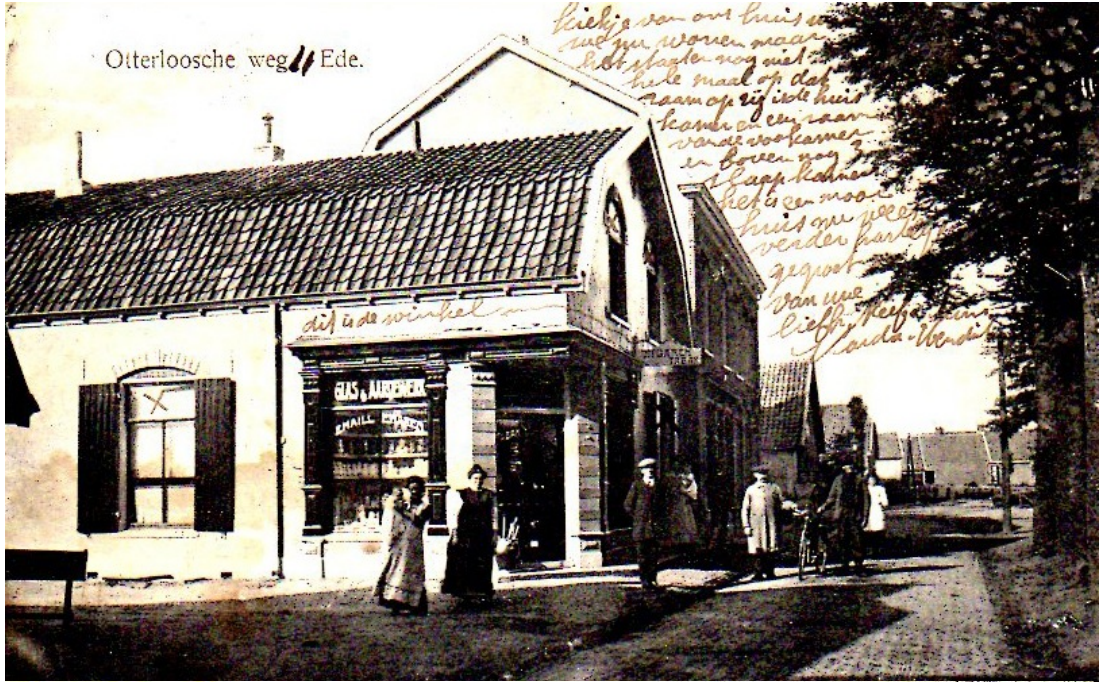
Bronnen

- Gelders Archief, Rechterlijk Archief 1811-1838 toegang 0232, inv.nr.1508.
- Gem. Archief Ede, Archief Gemeentebestuur Ede (DAS), inv.nrs 6, 344, 357, 358 en 2415.
- Frank van Riet, T’Uwen Dienst, De geschiedenis van de politie in Nederland vanaf de Middeleeuwen tot de Tweede Wereldoorlog, Schiedam 1995, pag. 12-22.
- Wikipedia
- Reglement ende Ordre inzake de Rode Roeden in het Land van Cuyk (1684), Streekarchief Brabant-Noordoost (Grave), Dorpsarchief Cuyk, inv.nr. 239.

ONGEVEER 100 JAAR GELEDEN

In de prentbriefkaarten verzameling van Herman Gerritsen bevinden zich een aantal

kaarten met interessante teksten op de adreszijde. Deze kaart, afgestempeld op 31 aug. 1915 bood te weinig ruimte, dus werd ook de beeldzijde gebruikt om het nieuws van de nieuw geopende winkel bekend te maken. *Wie helpt ons met de ontcijfering?*

Edele 29 Aug. Lieve M. H. L.

Van belijde gefeliciteeren met uwe geboortedagen en we hopen dat iedere dag nog veel jaren in gezondheid en kinderen met u samen en kinderen hoe gaathet bij uw bezen wondte we horen hoe weidig van uet nu we hebben hier weer de beleidiche achtere de rug we rijen van weel over ghuisen en hebben nu een winkel in landeig en aanderwerk e borstel, van alles haant die wonen nu kort bij de school en de kerck dat is voor de kinderen heel wat waard nu onse kleine wordt morgen drie maanden en geeft gold maar 100 e. g. barlig hij heeft de danworn en daart zijn de 100 Carbig van en cael die is ook al weer eendag of 10 ziele die is 100 waken eet haant die cholenk dat hij de hoel heeft die is immer door. die nu vandaag ach blaggen waren vader en moeder geedlig jaan geboort maandag hebben referie g. v. g. d. m. d. r. w. g. en met naar toe g. w. e. e. t. o. n. d. a. t. c. a. r. d. t. e. l. w. e. s. e. n. B. e. a. t. h. a. i. s. e. n. o. f. n. i. e. t. g. e. w. e. e. t. a. n. d. e. r. a. l. l. e. m. a. a. t. i. b. a. n. i. e. n. a. f. h. a. a. r. h. a. n. s. a. l. d. e. k. i. n. d. e. r. e. n. m. i. k. e. t. s. p. e. e. t. o. n. t. e. g. d. a. t. u. e. d. a. n. n. i. e. t. n. a. a. r. h. e. l. p. e. n. d. e. m. a. a. r. w. e. n. i. e. t. e. t. e. g. e. n. e. n. o. u. t. m. a. a. n. e. n. h. o. o. r. e. n. m. i. d. e. r. e. h. a. a. n. t. i. s. e. n.

BRIEFKAART

660
150
31. VIII. 1915

H. van der Meer
Boningendam 309
Kralingen
Rotterdam

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten:

'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede

Telefoon 06 348 676 27 (secretaris)

E-mailadres voe@verenigingoudede.nl

Website www.verenigingoudede.nl

Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Dagelijks bestuur

Simon van de Pol (voorzitter), Gerard Hendriks (secretaris) en Henk Borkhuis (penningmeester).

Leden

De vereniging telt ca. 850 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij de secretaris. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november.

De contributie bedraagt in 2014 € 15,00

Erelid van de vereniging is mevrouw B.T. Groen.

Giften en schenkingen

Deze zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende **A**lgemeen **N**ut **B**eogen-
Instelling is. Omdat de VOE een cultu-

rele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%!

De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar.

De redactie van De Zandloper bestaat uit Hans Post (eindredacteur), Frans van Oort, Kees van Lohuizen en Dick Kranen (opmaak).

De redactie van De Zandloper is te bereiken op het e-mailadres van de eindredacteur: hanspost@worldmail.nl

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom.

De redactie behoudt zich echter het recht voor een artikel te weigeren.

Overname van artikelen mag uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Vereniging Oud Ede.

Wilt u adverteren in De Zandloper dan gelieve u contact op te nemen met het bestuur van de Vereniging.

Productie van De Zandloper: Drukkerij Verloop, Alblasterdam

ISSN 1384-7090

**Afbeelding omslag:
Gezicht op Ede met Oude Kerk en
dorpsboerderij.
Geschilderd door
Louis Soonius (1883-1956)**